

Ю. В. Мазур,

к. е. н., декан стаціонарних та заочних форм навчання

Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу,

доцент кафедри маркетингу, Міжрегіональна Академія управління персоналом

ORCID ID: 0000-0002-4728-4640

Г. А. Братусь,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та управління бізнесом

Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу,

Міжрегіональна Академія управління персоналом

ORCID ID: 0000-0001-7151-3901

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.75

СУТНІСТЬ І ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Yu. Mazur,

PhD in Economics, Dean of Full-time and Part-Time Forms of the Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business, Associate Professor of the Department of Marketing, Interregional Academy of Personnel Management

H. Bratus,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Business Management of the Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business, Interregional Academy of Personnel Management

ESSENCE AND ECONOMIC MECHANISM OF HIGHER EDUCATION MODERNIZATION

Доведено, що державне управління освітою, по суті, є системою нецінковою, а ієрархічною, заснована на принципах функціонування великої фірми або галузі. В освітній системі, подібно до фірми, рішення про розміщення ресурсів та встановлення цін на послуги визначаються директивно і мають відносно слабку, порівняно з ринковими механізмами, зв'язок з факторами попиту та пропозиції. Звідси можна зробити висновок, що відносини між ефективністю та ступенем розвитку ринкових механізмів в освітній сфері є однією з основних проблем економіки освіти.

Встановлено, що перетворення знань на основний суспільний капітал, зростання вигод, пов'язаних з отриманням знань, освітою, сприяють затвердженню освіти як товару. При цьому проявляється специфіка освіти як товару, яка полягає в тому, що вигоди від нього отримує та людина, яка споживає цей товар і суспільство в цілому, і конкретні підприємства.

Концепція економічного механізму модернізації вищої освіти має сприяти подоланню негативних тенденцій у розвитку вищої освіти. Визначальні закономірності у розвитку сучасної освіти пов'язані з низкою тенденцій, серед яких зазначимо такі: безпосередній зв'язок освіти та науково-технічного прогресу, що породжує безліч протиріч, що зачіпають природу людини та її майбутнє; розрив між складністю соціального буття і можливостями наукового пізнання, які має в своєму розпорядженні людина, щоб мати можливість приймати оптимальні рішення; перегляд самого поняття освіти, її цілей та технологій навчання; визнання необхідності безперервної та випереджувальної освіти, нових їх структур та форм; доступність освіти для різних соціальних груп та верств.

Визначено головну роль освіти, яка полягає у задоволенні потреб людей в освітніх послугах. Саме тому освіта займає дуже важливе і водночас особливе місце у соціально-економічній структурі суспільства. Вона утворює специфічну сферу національної економіки, яка задовольняє потреби суспільства на освітні послуги, зайнята підготовкою кадрів, формуванням знань, умінь і навиків, необхідних для різноманітних видів праці та іншої діяльності. Органічна взаємодія педагогічних та інших соціальних процесів, властивих сфері освіти, накладає свій відбиток на економічні процеси та визначає специфічність галузі освіти. Сама система освіти — важлива складова частина національної економіки та соціально-економічного організму суспільства, тісно взаємопов'язана з іншими його ланками.

It is proved that the state management of education, in fact, is a system not price, but hierarchical, based on the principles of a large firm or industry. In the education system, like the firm, decisions about the allocation of resources and pricing of services are determined by policy and have a relatively weak, compared to market mechanisms, the relationship with factors

of supply and demand. From this we can conclude that the relationship between efficiency and the degree of development of market mechanisms in education is one of the main problems of the education economy.

It is established that the transformation of knowledge into basic social capital, the growth of benefits associated with the acquisition of knowledge, education, contribute to the approval of education as a commodity. At the same time, the specificity of education as a commodity is manifested, which consists in the fact that the person who consumes this commodity and the society as a whole and specific enterprises benefits from it.

The concept of the economic mechanism of modernization of higher education should help to overcome the negative trends in the development of higher education. Defining patterns in the development of modern education are associated with a number of trends, among which we note the following: the direct link between education and scientific and technological progress, which creates many contradictions affecting human nature and its future; the gap between the complexity of social life and the possibilities of scientific knowledge that a person has to be able to make optimal decisions; revision of the very concept of education, its goals and learning technologies; recognition of the need for continuing and advanced education, their new structures and forms; access to education for different social groups and segments.

The main role of education, which is to meet the needs of people in educational services, has been identified. That is why education occupies a very important and at the same time special place in the socio-economic structure of society. It forms a specific area of national economy that meets the needs of society for educational services, engaged in training, formation of knowledge, skills and abilities necessary for various types of work and other activities. Organic interaction of pedagogical and other social processes inherent in the field of education, leaves its mark on economic processes and determines the specificity of education. The education system itself is an important part of the national economy and socio-economic organism of society, closely interconnected with other parts of it.

*Ключові слова: економічний механізм, модернізація вищої освіти, освітні послуги, товар, соціальні процеси.
Key words: economic mechanism, modernization of higher education, educational services, goods, social processes.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вища освіта має специфічні особливості: нематеріальність виробництва, багаторівневу систему надання освітніх послуг, обмеженість споживачів цих послуг, що визначаються віковими рамками, багатоплановість кінцевого продукту освітнього процесу. Водночас система вищої освіти підпорядковується загальним закономірностям розвитку та функціонування галузевих структур. Освітня установа цілком логічно розглядати у рамках теорії фірми, враховуючи при цьому специфіку послуги, що надається [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Один із творців теорії фірми, нобелівський лауреат Рональд Коуз характерною рисою фірми вважає витіснення механізму цін. Питання державного регулювання ринку освітніх послуг цікавили вчених-економістів як у XIX—XX ст., так і сьогодні. У XIX ст. були поширені як ідеї державного фінансування та забезпечення обов'язкової освіти населення, так і формування ринку освітніх послуг. Прибічники концепції утилітаризму вважали освіту приватною справою громадян і боялися, що держава, забезпечуючи загальну освіту, одночасно "забезпечуватиме" ідеологічні установки, зробивши освіту додатком пропагандистського апарату. Джон Стюарт Мілль підкреслював, що освіту необхідно відокремити від держави для виховання повноцінних громадян. Існували й протилежні погляди. Англійський економіст Томас Мальтус був активним прибічником державної освіти, вважаючи, що освітня політика може мати конкретну мету — обмеження темпів приросту населення.

У XX ст. більшість західних економістів перестали розглядати освіту як приватне благо, чому чимало сприяла публікація книги Артура Пігу "Економіка добробуту". Велика депресія і, викликана нею популярність кейнсіанської доктрини про державне регулювання економіки, змінили традиційне уявлення більшості вчених-економістів про роль і місце держави у житті суспільства. У його діяльності багато хто бачив вихід із кризи. Людський капітал у роботах багатьох вчених 50—70 років XX століття став складовою агрегованою виробничою функцією. Було доведено, що інвестиції в освіту є над-

звичайно вигідною для суспільства і, як наслідок цього висновку, державні витрати на освіту в розвинених західних країнах щорічно збільшувалися високими темпами. Водночас було чимало вчених, які часто заперечували можливості держави ефективно виробляти освітні послуги. Неокласичний напрямком економічної теорії на чолі з М. Фрідманом запропонував ряд реформ у сфері освіти, суть яких зводилася до зменшення державного втручання у функціонування освітньої системи.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є уточнення сутності та визначення напрямів удосконалення економічного механізму модернізації вищої освіти.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фірма, як і будь-яка керована система, з'являється там, де ціновий механізм занадто коштовний через витрати на проведення переговорів та укладання контракту на кожну трансакцію, через з'ясування того, які відповідні ціни, через зменшення невизначеності у можливості обману з боку як покупця, і продавця. Фірма, встановлюючи відносини "господар — працівник", замість "покупець — продавець" може отримувати чинники виробництва за нижчою ціною, ніж умовах досконалої конкуренції [1]. Проілюструємо це положення відносинами в освітній сфері. Освітній установі набагато вигідніше укласти довгострокові угоди зі своїми працівниками, ніж домовлятися щоразу про виконання певного виду робіт за певну плату. Працівники майже завжди, вибирають стабільність замість невизначеності та ризику, тому відносно низька, але стабільна заробітна плата, як правило, здаватиметься працівникам кращою, ніж висока і відносно нестабільна. Можливість укласти довгострокові контракти дозволяє закладу освіти заощаджувати на зарплаті та гарантувати споживачам надання послуги, не роблячи при цьому гірше самим працівникам.

Висновки, одержувані у межах теорії фірми, можна поширити на управління цілою галуззю [2]. Однак, якщо фірма чи галузь дозволяють значно знизити витрати

виробництва, то чому все виробництво не здійснюється у формі однієї великої фірми або не знаходиться в рамках однієї гігантської галузі. Практика показує, що спроби організації виробництва з єдиного центру (СРСР, Куба, Албанія, Камбоджа, Китай, Північна Корея та цілий ряд інших країн), зрештою, були невдалі.

Рональд Коуз наводить кілька можливих пояснень [3]:

1. Збільшення обсягів фірми веде до збільшення витрат за організацію додаткових трансакцій усередині фірми, тобто всередині фірми існує спадна дохідність від зростання структур управління.

2. У міру збільшення кількості здійснюваних трансакцій підприємець виявляється нездатним використовувати фактори виробництва з найвищою вигодою, що веде до неефективного використання ресурсів та збільшення витрат як сукупних, так і в розрахунку на одиницю продукції.

3. Зменшення кількості фірм веде до ослаблення конкуренції, що негативно позначається на ефективності роботи економічної системи загалом.

Державне управління освітою, по суті, є системою не ціною, а ієрархічною, заснована на принципах функціонування великої фірми або галузі. В освітній системі, подібно до фірми, рішення про розміщення ресурсів та встановлення цін на послуги визначаються директивно і мають відносно слабку, порівняно з ринковими механізмами, зв'язок з факторами попиту та пропозиції. Звідси можна зробити висновок, що відносини між ефективністю та ступенем розвитку ринкових механізмів в освітній сфері є однією з основних проблем економіки освіти.

Відстала економіка не дозволяє виділити достатні асигнування для розвитку освіти та професійної підготовки та перепідготовки кадрів. Нерозвиненість системи загальної та спеціальної освіти обумовлює низький рівень кваліфікації робочої сили, постійну нестачу фахівців, що не дає можливості підвищити продуктивність праці. Невисокий рівень продуктивності праці та повільні темпи її зростання є головною причиною відсталості економіки, яка може виділити необхідні асигнування для кардинальної зміни існуючого становища.

Якщо під ефективністю розуміти темпи зростання ВВП, що завжди одне й те саме, то наше припущення про зсув кривої виробничо-розподільних можливостей доводиться суворо у межах логіки економіста Теодора Шульца [3]. Шульц розглядає освіту людського капіталу як обмежений фактор виробництва і вважає даний фактор більш значущим для виробничого процесу, ніж усі інші, через рідкість щодо землі, капіталу та праці: "У найбільш розвинених країнах існує тенденція перевищення темпів приросту людського капіталу в порівнянні з іншими видами здійснення інвестицій" [3].

Розвиток ринкових відносин у освітній системі є важливим показником для її виживання у сучасних соціально-економічних умовах. Практика останнього десятиліття показує, що ті освітні структури, які спираються виключно на державне фінансування, стають все менш відповідними запитам споживачів і посилюють економічне розшарування в суспільстві [2]. Проте ринок не є панацеєю для вирішення всіх проблем і впровадження ринкових механізмів у систему освіти та має здійснюватися під чітким державним контролем, який забезпечує для всіх освітніх структур рівні правила гри.

Дискусії з цього питання зводилися до обговорення проблеми — як державне фінансування та забезпечення освітнього процесу впливають на сталий розвиток національної економіки, причому сталий розвиток часто розглядався як збільшення темпів приросту ВВП. Іншими словами, обговорювалася проблема кореляції між рівнем державних витрат на освіту (з розрахунку на одного учня) та зростанням виробництва національного продукту за інших рівних умов [1].

Кейнсіанська і неокласична школи, що розглядаються як основні напрями економічної думки ХХ ст., відпов-

ідали на це питання по-різному. Кейнсіанці були схильні бачити у зростанні державних витрат на освіту, що призводять до витіснення приватного сектора із системи освіти, потужний засіб прискорення економічного зростання, що має довгостроковий мультиплікаційний ефект. Неокласики припускали, що вплив освітніх витрат із боку держави на сталий суспільний розвиток незначний.

У зв'язку з цими суперечками більш актуальною стають проблеми внутрішньої ефективності державних витрат на освіту. У сучасній економічній літературі пропонуються моделі, де рівень сукупних державних освітніх витрат розглядається як заданий фактор: агрегований рівень викладацького складу, наявність основних фондів та ступінь їх зношеності, питома вага осіб віком від 7 до 24 років до всього населення, ступінь соціальної та економічної диференціації суспільства та інші показники.

На наш погляд, вигоди від освіти отримують і суспільство загалом, і підприємства, і люди в результаті свого навчання. Ці вигоди можуть бути прямими, тобто вираженими у грошовій формі, у заробітній платі, а можуть бути непрямими, зовнішніми по відношенню до доходів. Освіта веде до підвищення продуктивності праці працівників, зростання їхнього вкладу в національний дохід, що відображається у збільшенні зарплати. Непрямі, зовнішні вигоди від освіти — це підвищення загальної культури людей, скорочення злочинності, досягнення більшої соціальної угоди, поширення технологічних інновацій.

Перетворення знань на основний суспільний капітал, зростання вигод, пов'язаних з отриманням знань, освітою, сприяють затвердженню освіти як товару. При цьому проявляється специфіка освіти як товару, яка полягає в тому, що вигоди від нього отримує та людина, яка споживає цей товар і суспільство в цілому, і конкретні підприємства.

Концепція економічного механізму модернізації вищої освіти має сприяти подоланню негативних тенденцій у розвитку вищої освіти. Визначальні закономірності у розвитку сучасної освіти пов'язані з низкою тенденцій, серед яких зазначимо такі: безпосередній зв'язок освіти та науково-технічного прогресу, що породжує безліч протиріч, що зачіпають природу людини та її майбутнє; розрив між складністю соціального буття і можливостями наукового пізнання, які має в своєму розпорядженні людина, щоб мати можливість приймати оптимальні рішення; перегляд самого поняття освіти, її цілей та технологій навчання; визнання необхідності безпервної та випереджувальної освіти, нових її структур та форм; доступність освіти для різних соціальних груп та верств.

Процес навчання та освіти, що повторюється щоразу на новій основі, з одного боку, являє собою становлення особистості в ході розвитку індивіда, з іншого — постає як процес соціалізації людини, як освоєння та відтворення історичного досвіду людства, затребуваного в різних сферах національної економіки у конкретний період. Оскільки від нинішнього стану системи освіти залежить і найближче і більш віддалене майбутнє, зараз повсюдно визнається необхідність перегляду традиційних принципів, методів та форм шкільної та університетської освіти та виховання.

Розглянуті аспекти освіти показують, що її існування у суспільстві потребує певних витрат і з боку суспільства, людини, сім'ї. Ці витрати повертаються у суспільство через необхідність розвитку підготовлених громадян.

Попри визнання освіти пріоритетною сферою, посилення уваги до освіти з боку держав та міжнародних організацій, переворот у технічній базі навчання, пов'язаний з її комп'ютеризацією, що підвищують ефективність педагогічної праці, загальна ситуація, що склалася в освітній сфері, визначається як світова криза освіти.

Сучасна школа, як і раніше, прагне навчати "всіх усьому", всіх знань і стикається з тим, що ефективно вирішити це завдання неможливо. Школа не може надог-

нати ту інтелектуальну продукцію, яку виробляє сучасна наука. А наука своєю чергою отримує від освіти часткового, неглибоко чи однобічно підготовленого спеціаліста, якому найчастіше доводиться переучуватися у сфері наукової діяльності.

Водночас спрямованість навчання людини задається соціально-економічними відносинами, які панують у державі, приватних підприємствах та організаціях. У сучасних умовах визнається, що освіта людини відіграватиме визначальну роль у розвитку науки, виробництва. Однак для підприємств ринкового типу важливі не загальні знання людини, а ті, що необхідні для організації. Тут виявляється явне протиріччя між прагматизмом роботодавця та індивідуальним та загальнодержавним інтересом. Вирішення цієї суперечності багато в чому визначається роллю держави, можливості якої в умовах панування ринкових механізмів фактично зводяться до економічних та адміністративних методів регулювання.

Освіта довгий час намагалася копіювати науку (з метою її оптимального відтворення) у її сциентистській (науковій) та технократичній орієнтаціях і навіть в організаційних засадах. Водночас вона відволікалася від формування свідомості, розвитку вміння вчитися. Ключем до цього може бути лише культура, і освіта має бути поставлена їй на службу. Такою є логіка розвитку.

З урахуванням сказаного зауважимо, що в умовах переходу до інформаційного суспільства як закономірного етапу розвитку всієї цивілізації винятково актуальним стає завдання, з одного боку, з'ясувати витoki та причини кризи системи освіти, а з іншого — розуміння сенсу та завдань освітньої діяльності у цих умовах. Необхідний пошук нових цільових установок, повніший облік зв'язків між життям суспільства і самою системою освіти. Усе це потребує переосмислення таких фундаментальних категорій, як культура, соціальність, освіта.

Сучасне суспільство стає більш динамічним і нелінійним у своєму розвитку. Тим самим поставлена під сумнів сама можливість єдиного трактування, розуміння процесів, що відбуваються у світі. Знання, які транслюються освітою, не повинні виступати як самоціль, а дидактика не може мати своїм завданням лише прилучення молодого покоління до дедалі більшого масиву знань, накопичених людством.

Освіта відноситься до тієї сфери діяльності людей, де відтворюються здібності працівника до праці, набувають загальноосвітніх і спеціальних знань, формується морально-психологічне ставлення до праці. Виняткова важливість економічної функції освіти якраз і полягає у відтворенні кваліфікованої робочої сили для всіх сфер національної економіки. У цьому сенсі освіту можна і потрібно розглядати як "підготовчий цех" для всієї економіки країни і у цьому цеху виникають свої економічні відносини і процеси.

Але це не основна функція освіти. Головна її роль полягає у задоволенні потреб людей в освітніх послугах. Саме тому освіта займає дуже важливе і водночас особливе місце у соціально-економічній структурі суспільства. Вона утворює специфічну сферу національної економіки, яка задовольняє потреби суспільства на освітні послуги, зайнята підготовкою кадрів, формуванням знань, умінь і навиків, необхідних для різноманітних видів праці та іншої діяльності. Органічна взаємодія педагогічних та інших соціальних процесів, властивих сфері освіти, накладає свій відбиток на економічні процеси та визначає специфічність галузі освіти. Сама система освіти — важлива складова частина національної економіки та соціально-економічного організму суспільства, тісно взаємопов'язана з іншими його ланками.

Ефективність всіх сфер національної економіки дедалі більше залежить рівня освіти і кваліфікації працівника. Інноваційний розвиток економіки водночас і слідство, і причина закономірного зростання ролі осві-

ти. Він веде до істотних змін у змісті, характері та умовах праці, помітно підвищує значущість особистого фактора. Нинішнє виробництво диктує вищий рівень освіти, знань, культури, професійної майстерності, уміння поводитися з сучасною технікою. На чільне місце висуваються не навички та вправність, а солідна озброєність знаннями, творчі здібності.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Зростання освітнього та культурного рівня працюючих виступає сьогодні необхідною передумовою кращої їх адаптації до умов праці, що динамічно змінюються. Висока продуктивність праці в усіх сферах національної економіки, зростання добробуту, збільшення вільного часу і небувале передусім розширення сфери обслуговування в цивілізованих країнах забезпечило переростання економіки матеріального виробництва, по суті, в економіку послуг. До цієї економіки належить сфера освіти. Однак освітня послуга — це більшістю не матеріальна, а соціальна цінність. Поряд із послугами охорони здоров'я, спортивно-оздоровчих та культурно-видовищних закладів послуги освіти відносяться до так званих нематеріальних благ, до нематеріального багатства. Від інших нематеріальних послуг освітні послуги відрізняються особливою споживчою вартістю: здатністю задовольняти потреби людини у її духовному, інтелектуальному розвитку та у придбанні тієї чи іншої спеціальності. Крім того, освітні послуги відносяться до групи економічних благ і товарів, які отримали назву громадських або державних товарів. Таким чином, освітня, не беручи участі безпосередньо у виробництві матеріальних цінностей, зайняті дуже важливим видом продуктивної праці. Ця праця створює освітні послуги, які безпосередньо виробляють та розвивають робочу силу людей, формують людину як головну продуктивну силу, множать її здатність до виконання найбільш складної та якісної праці у всіх сферах національної економіки.

Література:

1. Hennie Steyn, Deon Vos, Louw de Beer. Education in Modern Society. Education in Modern Society, BCES Conference Books. 2018. Vol. 16. Sofia: Bulgarian Comparative Education Society. URL: https://www.researchgate.net/publication/331828394_Education_in_Modern_Society
2. Падерін Д., Горященко Ю.Г., Новак Є.Е. Стратегічне управління на підприємствах малого та середнього бізнесу. Економічний вісник Донбасу. 2017. № 2 (48). С. 163—167.
3. Stefan Wiesner. The development of technicians as a key factor for a sustainable development of renewable energies using an adapted education method based on the successful german Dual Education (Duale Ausbildung). Energy Procedia. 57. 2014. Pp. 1034—1036. DOI: 10.1016/j.egypro.2014.10.069

References:

1. Steyn, H. Vos, D. and de Beer, L. (2018), "Education in Modern Society", Education in Modern Society, BCES Conference Books, vol. 16, Sofia, Bulgaria, available at: [https://www.researchgate.net/publication/331828394 - Education in Modern Society](https://www.researchgate.net/publication/331828394_Education_in_Modern_Society) (Accessed 05 January 2022).
2. Paderin, D. Goryashchenko, Y.G. and Novak, E.E. (2017), "Strategic Management at Small and Medium Business Enterprises", Ekonomichniy visnyk Donbasu, vol. 2 (48), pp. 163—167.
3. Wiesner, S. (2014), "The development of technicians as a key factor for a sustainable development of renewable energies using an adapted education method based on the successful german Dual Education (Duale Ausbildung)", Energy Procedia, vol. 57, pp. 1034—1036. DOI: 10.1016/j.egypro.2014.10.069

Стаття надійшла до редакції 05.02.2022 р.